

■ **Prof. Dr. Nasi Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hâl" Jüri - Osmanlı Devri Uygulaması*, 2. baskı, Karahan Kitabevi, Adana 2018, 158 s.**

Değerlendiren: Arş. Gör. Dr. Ömer KORKMAZ*

Osmanlı klasik döneminde mahkemede kadı/hâkimin yanında duruşmalarda hazır bulunan ve genellikle sayıları (farklılık arz etmekle beraber) beş ile on arasında değişen ve kimi zaman da otuza kadar ulaşan aralarında müftü, müderris, emekli kadı ve diğer âlimlerle beraber toplumdan her meslek ve sınıfından insanlar yargılamaya şahitlik etmektedir. Bu insanlar bazen müşâvere heyeti, bazen verilen karara ve tescillere şahit tutulan müşâhidler topluluğu, bazen yargılamanın, usûl ve kurallar çerçevesinde yapılıp yapılmadığını gözlemleyen murakabe heyeti, bazen de bir ehl-i vukuf (bilirkişi) olarak mahkemede hazır bulunmaktadırlar. Bu şekilde görev yapan heyete şühûdü'l-hâl denmektedir.

Yusuf Halaçoğlu bu kurumu bilirkişilik görevi açısından Avrupadaki jüriye benzetmektedir. Yine Ziya Kazıcı, Osmanlıda kadılık müessesinden bahsederken şühûdü'l-hâli hâkimin yanında hazır bulunan "jüri" olarak değerlendirir ve iftihar vesikalarından biri olduğunu söyler. Devellioğlu da bir dil bilimcisi olarak heyet-i udûlü (Osmanlılarda udûl kimselerden oluşan heyeti) "jüri" olarak tanımlamıştır. Bu bilgileri verdikten sonra yazar kitabının başında "*şühûdü'l-hâl*" ile Batı literatüründeki jüriye kastetmediğini, bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Ancak bu kurumun günümüzde tam bir karşılığının olmaması, bununla beraber biraz "*jüri*"yi çağrıştırmamasından dolayı kitabın isminde "*jüri*" kavramını kullanmak durumunda kaldığını ifade etmiştir.

Giriş, sonuç ve üç bölüm olarak hazırlanan kitabın giriş bölümünde şühûd, udûl (adil kimseler) ve şühûdü'l-hâl kavramları ile jüri kavramı tahlil edilmiş ve şühûdü'l-hâli İslâm hukukundaki yeri ve önemine yer verilmiştir. Burada İslâm'da yargılama görevinin önemine ve sorumluluğuna değinilerek kadıların icraatına, işlerin gidişat ve seyrine muttali olacak bir organın İslâmî anlayışın bir neticesi olarak ortaya çıktığından bahsedilir. Bu organ "*Şühûdü'l-kazâ*", "*eş-Şühûdü'l-udûl*", "*eş-Şühûd*", "*Udûl*" ve nihayet Osmanlılarda olduğu gibi "*Şühûdü'l-hâl*" gibi farklı isimlerle faaliyet göstermiştir. Yazara göre yargının önemi, yargıda görevli kimselerin üstlendiği büyük sorumluluk ve şer'i hükümlerin tatbikinde yargı erkinin

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, omerkorkmaz111@gmail.com

oynadığı mühim vazife yeterli sayıda donanmış kimselerden oluşan mahkeme organını gerektirir. Bu sebepten dolayı kadı kararın verilmesinde ve gerçeğin ortaya çıkarılmasında veya bazı özel durumlarda kendisine yardım edecek ilmî müşâvirler ve bilirkişiler tayin edebilir. Esasen yargı ile görevli hâkimin hak ve adaletle hüküm verme konusunda elinden gelen gayreti sarf etmesi kendisine vaciptir. Dolayısıyla hâkimin hüküm konusunda danışacağı âlim müşâvirler ve tecrübeli bilirkişilerden müteşekkil bir şûrâ (jüri)'nın oluşturulması, bu çerçevede düşünülmelidir.

“Şühûdü'l-hâl Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi” isimli birinci bölümde yazar, şühûdü'l-hâlin doğuşunda dinî nasların, yalancı şahitliğin yaygınlaşmasının ve kadı hükümlerinin tescili gerekliliğinin etkili olduğunu belirtir. Ayetlerde hakların korunması ve gerektiğinde ispat edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması emrolunmuştur. Dolayısıyla hukukî muamelelerin yapılmasında ve onların tescilinde her zaman görev yapabilecek hazır şühûd topluluğunun oluşması öncelikle Kur'an'ın, hakların korunması hususunda önerdiği bir tedbir olarak görülmelidir. Yalancı şahitliğin çoğalmasıyla şahitlerin tezkiyesi zorunlu hale gelmiş, önceleri bu işlem hasbî yapılırken sonraları daimî şühûd oluşturulmuş ve mahkemede davalara ilişkin görgü tanığı olarak dinlenecek kişilerin tadil ve tezkiyesini bu kimseler yapmışlardır. Ayrıca yalancı şahitliğin çoğalması neticesinde hâkimin kendilerine güvenip itimat edeceği “şühûd-ı udûl”ün mahkemede devamlı hazır bulunması lüzumu doğmuştur.

Yeni tayin edilmiş hâkimlerin bu durumlarından faydalanarak daha önceki hâkimlerce hükme bağlanmış davaların tekrar gündeme getirilerek yeniden muhâkemesine kalkışılmış olması da şühûdü'l-hâlin doğuşunda etkili olmuştur. Bu istismarı önlemek için hâkimler hem kendileri hem de kendilerinden sonra gelecek ilgili kimselere hatırlatıcı olmak, dolayısıyla karara bağlanmış davaların yeniden yargılama konusu olmaması için, sonraki hâkimin kendinden önceki hâkimin yaptıklarına dayanmasını sağlamak üzere, verdikleri süreler, kabul ettikleri deliller vb. için dosya tutmaya başlamışlardır. Bunu yaparken de en az iki âdil şahidin huzurunda olmasına dikkat edilmiştir. Bu nedenle davalarla ilgili verilen hükümlerin tesciline işhâd edilmek üzere her zaman mahkemede hazır bulunan “şühûd topluluğu” bir vakıa olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu kurumun ortaya çıkışı ile ilgili kesin bir tarih söylemek güçtür. Şu var ki mevcut rivayetler bu kurumun 40/660-60/679 yılları arasında var olduğunu göstermektedir. Muaviye b. Ebî Süfyan döneminde Mısır kadısı olan Süleym b. Itr'a (Ö. 75/694) miras hususunda anlaşmazlığa düşen iki hasım taraf gelerek aralarında hüküm vermesini isterler. O da vârisler arasında muhâkeme yaparak hükmeder. Fakat

daha sonra taraflar verilen hükmü inkâr ederek kadıdan tekrar hüküm vermesini isterler, o da aralarında hükmedip verdiği hükme dair bir yazılı belge düzenler ve ordunun saygın yaşlı komutanlarını hükmüne şâhit tutar. Böylece Süleym b. Itr şühûd-ı udûl'ü şâhit tutarak verdiği hükümü tescil eden ilk Mısır kadısı olmuştur. Fakat bu olay, vuku bulduktan hemen sonra tatbik edilen bir usul halini alamamıştır, bir süre daha olduğu hal üzere devam etmiştir.

Duruşmaların şühûd huzurunda yapılıp hükümlere düzenli olarak bir grup udûl kimsenin işhâd edilmesi, Emevîlerin ancak son dönemlerinde başlamıştır. Abbasîler devrinde ise yalancı şahitliğin artması neticesinde “şahitlerin tezkiyesi” fikri resmî anlamda ele alınmaya başlamıştır. Önceleri bu işlem hasbî yapılırken, sonraları bu tezkiye işlemi için daimî şühûd (kadrolu şahitler) topluluğu oluşturulmuş ve bu topluluk için *eş-Şühûdü'd-daimîn*, *el-Mu'addilîn*, *el-Müzekkîn* ve *Ashâbu'l-mesâil* gibi terimler kullanılmıştır. Endülüs Emevîleri, Akşitler, Fatımîler, Eyyübîler, Anadolu Selçuklularında da benzer kurumların varlığından bahseden yazar, şühûdü'l-hâlin Osmanlılarda en mükemmel haline ulaştığını belirtmektedir. İslam yargı tarihinde çok erken denecek dönemlerde kurumlaşan “şühûd sistemi” Osmanlılarda da “şühûd-ı udûl” veya yaygın kullanımıyla “şühûdü'l-hâl” ismi altında adliye teşkilatının önemli bir kurumu haline gelmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'dan itibaren bize kadar ulaşan şer'îyye sicillerine ait binlerce defter şühûd'un Osmanlı uygulaması ile ilgili çok önemli bilgileri ihtivâ eder. Şer'îyye siciline dair her hangi (îlam veya hüccet türünden) bir belgeye henüz ilk bakışta bile jüri halinde belgenin altında isimleri yazılı heyetin mevcudiyeti hemen dikkat çekmektedir. Şühûdü'l-hâl (jüri)'de yer alan üyelerin vasıfları dâvânın niteliğine göre değiştiği görülmektedir. Toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren veya şehrin ileri gelenleri arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgili dâvâların görüldüğü duruşmalara dinleyici olarak nüfuz sahibi kimselerin katıldığı müşahede edilmektedir. Bu tür yargılamalar sonunda tutulan kayıtların altına müftü, nakibu'l-eşraf kaymakamı, şeyh ve dervişlerden bazıları ile birlikte esnaf kethüdâlarının adlarının yazıldığı görülmektedir.

Yazar kitabının ikinci bölümünü “Şühûdü'l-hâl'in Tayini, Azli ve Görevleri”ne ayırmıştır. İslam hukuk doktrininde kadının görevini daha mükemmel yapabilmesi için ihtiyaç ve şartlara göre adalet ve emanet ehli dürüst kimselerden yardımcı mahkeme görevlilerinin atanabileceğini belirten yazar, şühûdun bu görevlilerden olduğunu söylemiştir. Ancak şühûdun ataması zabıt kâtibi, muhızır, güvenlik görevlisi ve mübâşir gibi diğer görevlilerden farklılık arz etmektedir. Bu görevliler devlet başkanı adına yetkili devlet birimlerince atanırlarken, şühûdü'l-hâl heyetini kadı kendisi seçip atayabilmektedir.

Yazara göre şühûdü'l-hâlin görevleri oldukça fazladır. En önemli görevlerinden birisi Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen şura prensibinin yargı alanındaki tezahüründen ibaret olan müşavirlik görevidir. Müşavirlik dışında bilirkişilik, şahitlik, noterlik, vakıf mallarına nezaret, kadıların devir teslim işlemlerine şahitlik, yed-i emînlik, yetimlerin gözetilmesi ve vergi tahsildarlarına refâkat gibi görevleri de bulunmaktadır.

“Şühûdü'l-Hâl'in Muhâkeme İle İlgili Fonksiyonları” başlıklı üçüncü bölümde ise yazar, muhâkemenin temel ilkeleri ile şühûdü'l-hâl arasındaki ilişki, şühûdü'l-hâlin toplu hâkim sistemi ve jüri ile mukayesesi ve şühûdü'l-hâl vasıtasıyla halkın yargıya katılımı konularına yer vermiştir. Bu başlık altında şühûdü'l-hâl ile yargı bağımsızlığı, yargının tarafsızlığı, yargılamanın açıklığı, kamu vicdanı ve yargı denetimi arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Şühûdü'l-hâlin anılan ilkelerin gerçekleşmesine katkı sağlaması yanında bir denetim mekanizması oluşturduğu yazar tarafından vurgulanmıştır. Şühûdü'l-hâlin görevlerini ve fonksiyonlarını göstermesi açısından sonuçta yer verilen şu on maddenin önemli olduğunu düşündüğümüz için burada aynen aktarılmasının faydalı olacağını düşünüyoruz:

1- Çözümü güç meselelerde bu heyet, adlî danışma meclisi gibi görev yapmış olup bu bağlamda müftülerle hüküm veren kadı arasında uyumlu bir işbirliğinin varlığı ortaya çıkmıştır. Hatta bu noktada müftülerin, kadıların hukuk müşavirleri gibi görev yaptıklarını söyleyebiliriz.

2- Bu şekilde vasıflı kimselerden oluşan bu heyetin duruşmalarda hazır bulunması, yargılamanın alenî ve usulü dairesi içerisinde tarafsız bir şekilde yapıldığının en büyük delilidir.

3- Heyette yer alan müderris, müftü, eski kadı ve ulemâdan olan diğer hukuk uzmanlarının hazır bulunduğu bir oturumda kadı'nın şer'î ahkâma ve hukuka aykırı karar vermesi söz konusu olamayacağı için şühûdü'l-hâl ilk kademe ve yerinde temyiz vazifesi görmüştür.

4- Merkezî otoriteden uzak bölgelerde yargılamanın bu şekilde kalabalık bir müşâhid heyet huzurunda yapılması, o dönemde seyfiye ricâlî veya ehl-i örf (asker kökenli veya nüfuz sahibi mahallî yönetici) dediğimiz baskı gruplarından kadıya yönelebilecek baskıların bertaraf edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Bunun haricinde şühûdü'l-hâl, kadı'nın iç ve dış tesirlerden korunmasında garantör mesabesinde yargı bağımsızlığının teminatı olmuştur.

5- Duruşmaların herkese açık olması ve şühûdü'l-hâlin toplumun her kesimini temsil eden bir kompozisyona sahip olması kamu vicdanını rahatsız edici kararların verilmemesinde de önemli bir rol oynamıştır.

6- Örfün ve insanların ahvalinin bilinmesinin gerekli olduğu hususlarda, mahkemede şühûdü'l-hâl olarak bulunan udûl kimseler, ehl-i vukuf olarak görev yapmışlardır.

7- Şühûdü'l-hâl ifâ ettiği şehâdet görevi ile mahkemede verilen karar örneklerinin ve hüccetlerin tağyir ve tezvîre uğramasında önleyici bir faktör olmuştur.

8- Şühûdü'l-hâl kurumunun ortaya konulması ile İslâm Yargılama Hukuku'nun tek hâkim sistemine dayandığı, toplu hâkim sistemi ve jüri gibi kolektif karar mekanizmasını oluşturan kurumlara kapalı olduğuna dair müsteşriklerin görüşlerinin haksız olduğu neticesine varılmıştır.

9- Yine bu kurumun varlığı ile bazı müsteşriklerin Müslüman kadıların yargılamada keyfi hareket ettiklerine dair iddiaların kasıtlı olduğu neticesine ulaşılmıştır. Hatta Müslüman kadıların göreve geldiklerinde şühûdü'l-hâl heyetine mal beyanında bulunmaları, bazı idarî tasarruflarını bunların önünde gerçekleştirmeleri ve hepsinden önemlisi hazırlık soruşturmalarını bile bu heyetin huzurunda yapmaları iddiaların aksine Müslüman kadıların yargı ve idarî alanda olduğu gibi özel hayatlarında bile şeffaf bir tavır sergilediklerinin en önemli göstergesidir.

10- Şühûdü'l-hâl kurumunun incelenmesi neticesinde Endülüs ve Osmanlı yargı teşkilatlarının, günümüz demokratik düşünce ve hukuk ilkeleriyle örtüşür bir şekilde işlediği kanaatine varılmıştır.

Günümüzdeki bütün hukuk sistemlerinin bu kurumdan faydalanabilmesi mümkündür. Üyelerinin bilgili ve vasıflı kişilerden oluşması yönüyle jüriden ayrılan şühûdü'l-hâl sistemi, bugün de karışık davalarda hâkimlere, emekli meslektaşlarının tecrübelerinden ve üniversitelerdeki bilim adamlarının görüşlerinden faydalanma imkânı sağlamaktadır. Hâkimler için danışma kurulu olması özelliğinin yanında hukukun siyasallaşmasının önüne geçilmesinde de önemli bir faktör olabilecek olan bu kurum Dünya Hukuk literatürüne örnek teşkil edebilecek daha birçok özellikler taşımaktadır.

İslam Yargı tarihinde özellikle Osmanlı Yargılama Hukukunda önemli bir yeri olan şühûdü'l-hâlî inceleyerek okuyucuların istifadesine sunan bu çalışma, konuyu incelemek isteyen araştırmacılar için temel bir kaynak niteliğindedir. Osmanlı mahkemelerinin işleyişine dair de değerli bilgiler içeren bu kitap sahada önemli bir boşluğu doldurarak alana özgün katkılar sunmaktadır.